

"ELLES I NOSALTRES"

Una aproximació al discurs dels mitjans de comunicació catalans sobre les dones immigrades

"Elles i nosaltres" Una aproximació al discurs dels mitjans de comunicació catalans sobre les dones immigrades

Coordinació i redacció: Beiby Vaca

Equip investigador: Lara Blanes, Blanca de Gibert, Catalina Sierra, María José Torres, Eva Virgili.

L'equip investigador vol agrair la companyia i el suport de Cristina Martínez i Marta Tudela en la revisió d'aquest document

Coordinació Editorial: ACSUR LAS SEGOVIAS Catalunya

Disseny, maquetació i il·lustracions: Tania Parducci

© ACSUR LAS SEGOVIAS Catalunya

Via Laietana 45 Esc A 7è 3ª

08003 Barcelona

Tel +34 93 317 86 07

<http://www.acsur.org>

ISBN: 978-84-95039-17-0

Dipòsit legal:

Reconeixement – No comercial – Compartir sota la mateixa llicència 3.0 Espanya

Aquest document està sota una llicència Creative Commons. Es permet lliurement copiar, distribuir i comunicar públicament aquesta obra sempre i quan se'n reconegui l'autoria i no s'utilitzi per a fins comercials. Les obres derivades han d'estar sota els mateixos termes de llicència que aquest treball. Llicència completa a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/es/>

INDEX

Índex

Presentació	5
1. Introducció	6
2. Idees clau	8
3. Algunes dades sobre la immigració a Catalunya	11
4. Fullejant la premsa	12
4.1 Des d'on la premsa construeix la identitat de les dones immigrades	13
4.2 De què es parla quan es parla de dones immigrades	15
4.3 Dones protagonistes	17
4.4 Dones en portada	17
4.5 Una qüestió d'identitat	18

INDEX

5. Dones bolivianes: les "nouvingudes"	20
5.1 El 'creuer pastera'	22
6. Dones marroquines i l'afany de treure'ls el vel	23
7. Les opinions	26
8. Sobre la premsa gratuïta	27
9. Conclusions i recomanacions	29
Enllaços útils	31
Bibliografia	32
Fotodocumental	35

PRESENTACIÓ

Presentació

Apareixen les dones immigrades a la premsa catalana? **Quan i com?**, van ser les nostres primeres preguntes en iniciar aquesta anàlisi. Motius per involucrar-nos en la recerca de resposta a aquestes preguntes ens en sobraven. Primer –i potser la qüestió més important–, diverses de les integrants del grup investigador som dones immigrades residents a Catalunya.

Segon, tenim diferents professions i ocupacions, i l'enfocament multidisciplinari ens va atreure, així com l'interès comú per introduir-nos en el polèmic tema de la immigració i fer-ho utilitzant les ulleres de gènere, des de les nostres diverses vinculacions amb el feminisme.

Encara que aquest document no tracta sobre les persones que l'elaborem, considerem important presentar-nos com a dones immigrades, de dins i fora de l'Estat espanyol, i dones catalanes, per l'empremta que les nostres identitats hagin pogut deixar en aquestes pàgines. Dones feministes, reunides des del respecte i el reconeixement

de la diversitat, i les ganes d'aportar les nostres primeres reflexions a aquest debat sobre la immigració. I per fer-ho, ACSUR LAS SEGOVIAS ens ha brindat l'espai ideal.

Durant l'elaboració d'aquest document, vam participar en diversos esdeveniments sobre immigració a Barcelona, fet que ens va donar moltes bones oportunitats per conèixer gent que actualment, des de la investigació, analitza més profundament diversos aspectes del fenomen immigratori. Moltes d'aquestes persones van compartir idees i textos amb nosaltres i els volem agrair la seva col·laboració, especialment a Asun García i al grup Multigen de la Universitat de Barcelona, a Teun Van Dijk, Jessica Retis i Àngels Ramírez.

Aquest document pretén aportar idees ràpides i pràctiques respecte a les dones immigrades com a protagonistes en els discursos mediàtics. Més enllà d'això, aquestes pàgines han significat un espai de trobada, reflexió i aprenentatge per a les persones que hi hem participat. De ben segur que ho repetirem.

INTRODUCCIÓ

1. Introducció

A mitjan 2008, ACSUR LAS SEGOVIAS va posar en marxa la tercera edició del programa VEU DONA SUD, per promoure la visió i les veus de dones del sud immigrades a Catalunya, com a agents clau en els processos de desenvolupament, tant en els països d'origen com en la societat catalana.

Aquest programa, de dos anys i mig de durada, planteja com a primera activitat aquesta anàlisi de la premsa catalana, per acostar-nos al discurs mediàtic dels diaris sobre la immigració, mitjançant l'anàlisi de notícies i articles amb referències a dones bolivianes i marroquines. A més de ser dos països en els quals des de fa anys ACSUR LAS SEGOVIAS i organitzacions locals desenvolupen projectes de diversos àmbits, es tracta de dues de les nacionalitats demogràficament més representades a Catalunya.

Per a l'anàlisi de contingut de la premsa, vam decidir revisar els quatre diaris més llegits a Catalunya: El Periódico (les seves edicions en català i en castellà tenen el mateix contingut temàtic), La Vanguardia, 20 minuts i ADN (aquests dos últims de difusió gratuïta; tots dos inclouen algunes notícies en català). A més, vam observar

que és poc el que s'ha analitzat de la premsa gratuïta, en referència a migració, i encara menys quant a la presència de dones com a subjectes protagonistes de les notícies.

Quant al període, vam seleccionar les edicions de l'1 de gener de 2007 al 30 de juny de 2008. Ja en la revisió, vam decidir incloure també les notícies en les quals apareixien imatges de dones bolivianes o marroquines en els països d'origen, encara que en general no eren protagonistes de les notícies. La primera recerca la vam fer des de les pàgines web dels diaris i posteriorment vam ubicar les notícies en les edicions impreses, ja que no sempre coincidien.

Per a aquesta publicació vam decidir fer una versió resumida de l'anàlisi, per agilitzar-ne la difusió i arribar a diferents grups, com periodistes, associacions d'immigrades –de dones i mixtes–, organitzacions de desenvolupament, espais acadèmics i també a organitzacions que, des de Bolívia i el Marroc, estan involucrades en el tema de la migració.

Aquest document està pensat per a totes les persones que formen part del procés informatiu (des de la planificació de temes, selecció de fonts i investigació periodística, fins a la redacció, el disseny, la il·lustració i la difusió dels articles); per a totes les persones que d'alguna manera estan involucrades o treballen en l'àmbit de la immigració –dins i fora de l'Estat espanyol–; i per a les persones que desitgin conèixer un aspecte més del fenomen migratori a Catalunya, aquesta vegada des dels ulls i les veus de dones.

La versió completa d'aquesta anàlisi està disponible en la pàgina Web de ACSUR LES SEGOVIAS: www.acsur.org

¹ Resultats del Baròmetre de la Fundació Audiències de la Comunicació i la Cultura (FUNDACC). Informe publicat el 26 de juny de 2008.

IDEES CLAU

2. Idees clau

Sovint, la premsa a l'Estat espanyol ens mostra imatges que vinculen les persones immigrades amb el conflicte i la il·legalitat; amb un argument de fons que qüestiona els qui «s'integren més o menys» a la societat receptora. Teun Van Dijk assenjala que aquestes notícies mostren una preferència pels temes que emfatitzen les seves males accions –les dels i les persones migrades– i les nostres bones accions –les de les societats receptors.

Es tracta d'un nou racisme, subtil i simbòlic, que se sol negar o suavitzar, que apareix en converses quotidianes (a vegades s'inicia amb un jo no sóc racista, però...), en debats polítics i en mitjans de comunicació, els quals «curiosament» no solen tractar el tema del racisme a l'Estat espanyol (excepte quan es produeixen fets violents).

Aquests discursos racistes es construeixen seguint la lògica de combinar una imatge negativa d'«ells» i una representació positiva de «nosaltres». Van Dijk en posa un exemple: ells no parlen la nostra llengua (perquè no volen), van pel carrer vestits amb robes estranyes, mengen menjar estrany,

maltracten les seves dones, etc.; per la qual cosa es pressuposa que *ells* no s'adaptin a les nostres normes, i haurien de fer-ho per ser com *nosaltres*.

Sobre això, Jessica Retis afegeix:

Pensar i parlar de l'altre implica pensar-se a si mateix i parlar de si mateix. Els espanyols generen discursos sobre la immigració per reconèixer-los i (re)conèixer-los, però també per conèixer-se a si mateixos i (re)conèixer-se.²

Coincidim amb Mary Nash quan diu que els mitjans de comunicació més que un reflex són propostes de lectura de la realitat. Van Dijk resumeix amb molta precisió la importància del discurs mediàtic:

La major part del nostre coneixement social i polític, així com les nostres creences sobre el món, emanen de les desenes d'informacions que llegim o escoltem diàriament. És molt probable que no existeixi cap altra pràctica discursiva, a part de la conversa quotidiana, que es practiqui amb tanta freqüència i per tanta gent com són el seguiment de notícies en premsa i televisió.³

En aquest procés informatiu, les dones immigrades són una imatge recurrent com a símbol dels «altres», els diferents, així escrit en masculí. «La premsa crea fronteres, marcant les diferències entre ells i nosaltres, marcant cossos i identificant-los com a cossos propis de ciutadans i cossos propis d'estranyos». D'aquí les imatges amb

cossos femenins a la premsa, com a símbol de la seva comunitat, com a «portadora del col·lectiu».⁵

En la cerca bibliogràfica trobem que hi ha pocs treballs publicats que tracten sobre dones immigrades i mitjans de comunicació. En aquest sentit, ens van inspirar molt les aportacions de Nash respecte de la doble alteritat de les dones immigrades, que fa referència a la doble condició marcada pel gènere i per la seva condició d'immigrant.⁶

Des d'aquests imaginaris es construeixen les imatges de les dones immigrades, amb una mirada etnocentrista, tractada com a minoria, com a diferent de l'autòcton; i des d'un model masculí, malgrat que les estadístiques insisteixen en la feminització del fenomen migratori.

Aquesta mirada etnocentrista està marcada per l'exotisme, des d'on s'equipara i redueix les dones immigrades de diversa procedència sota la imatge de la dona musulmana;⁷ i la mirada androcèntrica continua relegant les dones al pla domèstic i negant-los el paper actiu en el seu propi procés i projecte migratori.⁸ Els mitjans de comunicació perpetuen un model migratori masculí, que desconeix les rutes i els projectes propis de les dones, que ofereix una visió esbiaixada dels contextos de sortida i de recepció de persones migrades i que, com indica Nash, nega la feminització actual de la immigració.

La premsa reproduïx els discursos tradicionals de gènere, i reconeix les dones

² Retis, J (2006a)

³ Dijk, T. A. Van (1997)

⁴ Romero, C. (2007)

⁵ Nash, M. (2007)

⁶ Nash, Mary (2005b)

⁷ Tello, 2008

⁸ Nash, 2005b

immigrades a partir de la seva funció reproductora i cuidadora de la família; així, reproduceix una imatge de dona dependent (d'un home, d'un pare, d'una família). Sobre això, Nash ressalta la «continua definició de les dones immigrants des del prisma de la domesticitat. En la mesura que es destacava la figura d'una dona immigrant, s'accentuava el seu estatus familiar». Resumim amb paraules de Rosa Tello:

De manera habitual, el discurs mediàtic ha generat un camp de significats a partir del silenci que invisibilitza les dones immigrants, que ha creat un corrent d'opinió pública que minimitza la seva presència i les seves aportacions a la societat en la qual decideixen viure. Aquests registres culturals dificulten el seu reconeixement social.

ALGUNES DADES SOBRE LA IMMIGRACIÓ A CATALUNYA

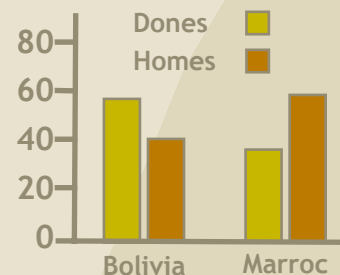
3. Algunes dades sobre la immigració a Catalunya

15 de cada 100 persones residents a Catalunya tenen nacionalitat estrangera. El gener de 2007 la comunitat immigrada amb més població a Catalunya era la d'origen marroquí, seguida per l'equatoriana, la romanesa, la boliviana i la colombiana. (Vegeu la taula).

País de procedència	Nº d'habitants residents a Catalunya (Gener 2008)		
	TOTAL	Dones	Homes
Marroc	207.194	80.778	126.416
Equador	87.899	40.697	47.202
Romania	80.350	42.380	37.970
Bolívia	60.534	34.618	25.916
Colòmbia	46.006	44.904	21.102

Si desagreguem per sexe les dades de les dues nacionalitats que formen part d'aquesta anàlisi, observem que la població marroquina immigrada té més presència masculina (el 39% són dones i el 61%, homes); mentre que la boliviana té més representació femenina (57% dones i 43% homes).

Percentatge de població de Bolívia i Marroc, resident a Catalunya (Gener 2008)

ΕΛΠΙΣΤΕΛΑΝΙΛΓΑ

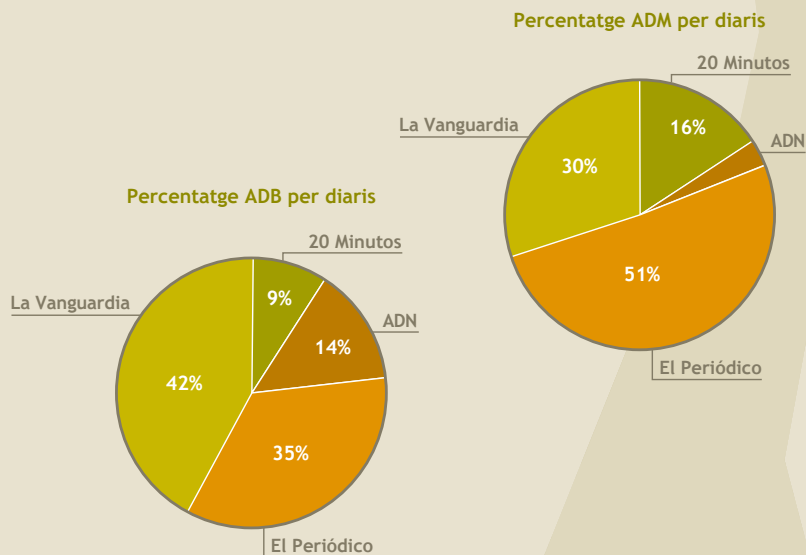
4. Fullejant la premsa¹⁰

La informació que presentem a continuació l'hem obtingut mitjançant l'anàlisi de contingut, i hem prioritzat els aspectes qualitatius dels continguts de premsa.

En divuit mesos i analitzant quatre diaris, vam identificar 176 notícies amb referències a dones bolivianes i/o marroquines, vistes com a immigrants a l'Estat espanyol i, en alguns casos, en situacions en els seus països d'origen. Si separem les nacionalitats, més de tres quartes parts (134 articles) corresponen a dones marroquines; i 42 contenen referències a dones bolivianes. Si ho separem per diaris, obtenim:

NOTA: Per agilitzar la lectura, utilitzarem sigles per referir-nos als articles en els quals apareixen dones marroquines (ADM) i dones bolivianes (ADB). Les paraules ressaltades en negreta són nostres.

¹⁰ Per fer més fluida la lectura d'aquest document, en la redacció hem arrodonit les xifres dels percentatges, que sí apareixen exactes en els gràfics

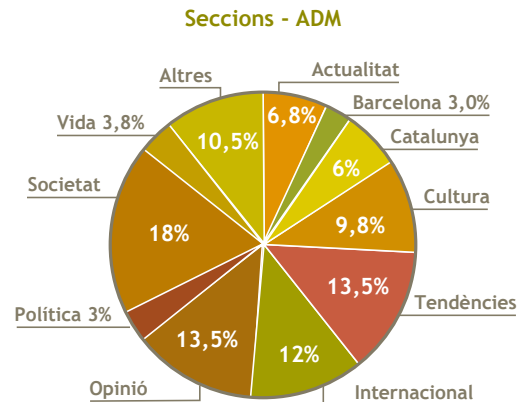
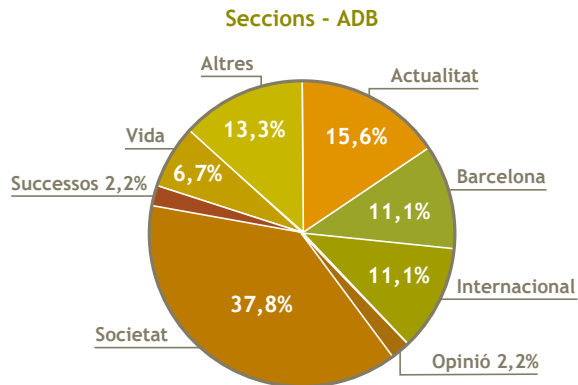

4.1 Des d'on la premsa construeix la identitat de les dones immigrants

● Seccions

La secció que la premsa prefereix per presentar, tant els ADB com els ADM, és la de Societat. En altres casos, alguns diaris han elegit seccions definides a partir del lloc on ocorren els fets, com Barcelona i Catalunya. I també trobem les seccions anomenades Actualitat i Tendències (aquesta última apareix només a *La Vanguardia*)

En el cas dels ADB, després de Societat, Actualitat és la secció a la qual més es recorre, així com Tema del dia, que sol ocupar les primeres pàgines –dos, almenys– d'*El Periódico*. En els ADM també hi prevalen Tendències, Opinió i Internacional. Queda molt clar l'alt percentatge dels ADM a Opinió. Gran part de la producció informativa d'aquesta secció –i també en format d'opinió– està relacionada amb la polèmica per l'ús del vel en una escola de Girona.

Si observem els diaris per separat, veiem que a 20 minutos, tant els ADB com els ADM apareixen més a les seccions Actualitat i Catalunya; a ADN, les seccions més utilitzades per presentar aquest tipus d'informació són Vida i Barcelona; a *El Periódico*, Societat, Internacional i Opinió; i a *La Vanguardia*, Tendències, Societat, Cultura i Opinió.

També respecte a les seccions, notem que mentre que un bon percentatge dels ADM apareix a la secció Cultura (de tres dels diaris analitzats), no ocorre així amb cap ADB.

• Temes

Quant als temes, els ADB tracten sobre immigració irregular –l'ingrés nombrós de dones i homes bolivians abans de l'entrada en vigència del visat–; violència de gènere –tres bolivianes assassinades en el territori espanyol, en el període analitzat–; i altres, com esdeveniments polítics a Bolívia, i accidents amb víctimes d'aquesta nacionalitat.

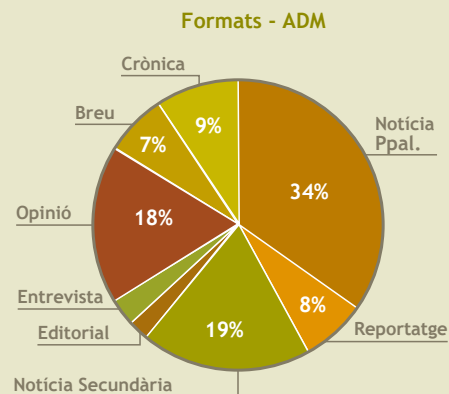
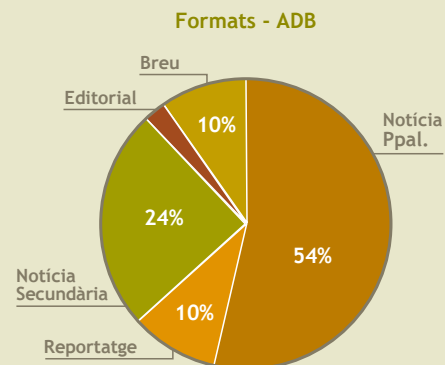
Els ADM van resultar més complexos d'analitzar a l'hora de definir els temes recurrents, ja que en casos com la polèmica de l'ús del vel i el premi de literatura català atorgat a una escriptora d'origen marroquí, el tractament informatiu incorpora aspectes diversos que, més enllà de l'educació i la literatura, i pel llenguatge i els judicis de valor utilitzats, tenen a veure amb integració, religió i drets humans.

Per això, la majoria dels ADM tracten sobre integració, religió, cultura, violència de gènere –quatre dones marroquines van ser assassinades durant el període analitzat– i altres temes que en el plantejament inicial de l'anàlisi no van ser contemplats, com la reagrupació familiar, el terrorisme, accidents, esport, activitat empresarial, fets polítics al Marroc i cooperació internacional, entre d'altres.

• Formats

Finalment, veurem els principals formats amb què són presentats els articles. Seguint els gràfics de més avall, veiem que la majoria són notícies principals, és a dir, són la notícia més gran de la pàgina, encara que no precisament de la secció; i en general porta foto-

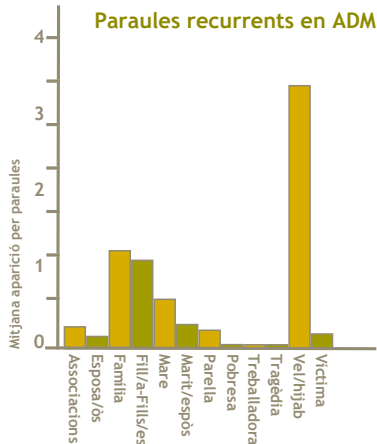
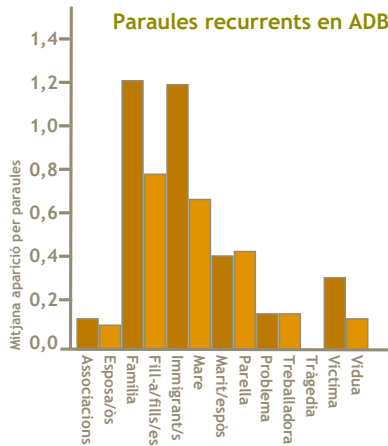
grafia. La notícia secundària és la que la segueix en mida i rellevància.

Com ja hem assenyalat abans, en el cas dels ADM destaca el gran percentatge d'articles en format d'opinió. I és que els diaris solen comptar amb col·laboradors que periòdicament escriuen sobre les principals conjuntures, és a dir, sobre els temes als quals més importància dóna la premsa cada dia.

4.2 De què es parla quan es parla de dones immigrades

Dins de l'anàlisi de contingut, vam definir algunes paraules per comprovar si els articles sobre dones immigrades es construïen utilitzant termes vinculats a estereotips i als suposats rols de gènere. Això va ser el que vam trobar:

La premsa escrita catalana vincula les dones bolivianes amb termes com *família, immigrants, fills/es, mare, parella, marit, espòs i víctima*; mentre que les dones marroquines són vistes des de l'ús del vel musulmà, bàsicament, encara que també s'informa sobre elles utilitzant termes com *família, fills/es i mare*. Aquestes són algunes de les notícies que hem trobat sobre això:

4.2.1

Les 'mares'

Una patrulla de la Urbana assisteix una dona en un part al carrer. A Basília, d'origen bolivià, li donen l'alta avui: «Estic molt feliç, la Urbana es va portar molt bé amb mi», va explicar... (ADN 01/10/07)

Luis Ignacio, el primer nadó nascut a Espanya el 2008. De pares bolivians, va arribar al món a l'Hospital Clínic de València. (ADN 02/01/08)

4.2.2

Les 'domèstiques'

La notícia titulada *Receptes per a principiants (El Periódico, 08/06/07)* retrata les dones immigrades que participen en un projecte d'una organització, en el qual «aprenen» a fer tasques de la llar, ja que segons la notícia, elles «aspiren» a trobar aquest tipus de feina que els permetria sortir «de la misèria».

- *Com funciona una planxa? Quin producte s'utilitza per als mobles? Com es neteja el peix? No és tan obvi si no s'ha fet mai. Però sí que és bàsic si es busca una ocupació domèstica, cosa que anhelan molts després de despertar del somni que els va arrencar dels seus països i famílies a la recerca d'una vida millor que no han trobat.*

Entre les habituals que hi van de dilluns a divendres, d'11.30 a 15.00 hores, hi ha l'Elsa, boliviana, la nacionalitat amb més nombre d'alumnes en els últims mesos en aquest projecte de l'ONG, que ha detectat un increment d'analfabetisme en l'última immigració... L'Scarlett, boliviana com l'Elsa, que va deixar marit i tres fills, fa sis mesos que va arribar a Barcelona, on va descobrir que esperava el quart fill.

- **Un treball en tota regla**
(20 minutos 06/11/07)

Encara que a la Seguretat Social només hi figuren 267.970 afiliats al règim especial de la llar, es calcula que ja són més de 600.000 les persones dedicades al servei domèstic a Espanya. El 97,53% d'aquestes són dones i la gran ma-

¹¹ La lletra negreta va per compte nostra.

joria immigrants (sobretot de l'Equador, Colòmbia, Romania, Bolívia, el Marroc i el Perú, per aquest ordre, segons dades del Ministeri de Treball).

4.2.3

Les 'mullers'

- **Casaments en sèrie** (El Periódico 24/08/07)

Els marroquins que viuen a l'estranger aprofiten les vacances d'estiu per casar-se al seu país. «El 99% d'aquests matrimonis fracassen. Quan portes una dona a Espanya, comença a crear-te problemes. Vol el divorci, vol ser lliure per treballar pel seu compte, o per casar-se amb algú que té més diners» (frase d'un home marroquí).

La missió d'una dona jove que no és independent –i les independents fora de les grans ciutats escassegen– és casar-se.

Associacions contra la immigració clandestina adverteixen de l'auge d'aquesta forma d'immigració femenina. Passar pel consolat i tot seguit pel llit¹¹ d'un MRE (marroquí resident a l'estranger) per arribar a assolir territori europeu és cada vegada més freqüent entre les dones marroquines. Són moltes les que estan fartes del jou que la tradició els imposa.

- **Els divorcis a Catalunya de dones marroquines es dupliquen.** (El Periódico 06/05/07)

Poc temps enrere l'entorn de Malika, una marroquina musulmana de 29 anys que viu a Barcelona, hauria pensat que aques-

ta dona havia perdut el seny. Encara més, la separació del seu marit, un arquitecte marroquí vint anys més gran que ella amb el qual comparteix dos fills, hauria estat inconcebible en els termes en els quals ella la va plantejar: les seves inquietuds vitals no coincideixen amb les d'un home dues dècades més gran amb qui es va casar després d'un pacte entre les dues famílies. Ras i curt.

4.3 Dones protagonistes

Respecte al protagonisme de les dones en les notícies, el 30% (40 articles) dels ADM i el 26% dels ADB (11 articles) tracta principalment sobre elles. La resta, és a dir, la majoria de les notícies, al·ludeix o reflexiona sobre les dones d'alguna manera, encara que no per això tracta precisament sobre elles o recorre a elles com a fonts. I en alguns casos només apareixen a les fotos, encara que de cap manera es tenen en compte en el tractament de la notícia.

● Fonts

Les dones immigrades no són la principal font dels articles que tracten sobre elles, o encara que el tema els concerneixi. La revisió de la premsa va demostrar que, en el cas dels ADB, la Policia és la font més recurrent, i en els ADM, les principals fonts són institucions públiques i personatges de la política estatal i autònoma.

Això ens suggereix que, en general, el tractament del tema de la immigració es fa des de la «lega-

litat» i potser amb la intenció de «tranquil·litzar» la població respecte a aquest fenomen, encara que permanentment es difonguin missatges alarmistes pel que fa a les onades, allaus i tot allò referent a l'ingrés massiu –de manera regular o irregular– de persones d'altres països.

Per als ADM també es van consultar organitzacions civils (d'atenció a persones immigrades, de drets humans, de cooperació internacional), tant a l'Estat espanyol com el Marroc; i associacions de persones immigrades a Catalunya i l'Estat espanyol.

Una altra font recurrent és el país d'origen, ja que els diaris de referència compten amb periodistes corresponsals en el cas del Marroc –la qual cosa garanteix l'aparició contínua de notícies sobre aquest país.

4.4 Dones en portada

El fet d'aparèixer a la premsa no implica que es consideri aquestes dones actives ni protagonistes. Considerant que a la primera pàgina els diaris seleccionen i presenten el material que consideren el més important del dia, vam observar les portades i el resultat va ser que el 18% dels ADM va tenir una menció a la primera pàgina del diari, mentre que els ADB, malgrat que van ser menys nombrosos, van aparèixer molt més: un 28,5%.

Entre les portades, destaquem les que es refereixen a Shaima, una nena marroquina, resident a Girona (Catalunya), que es va negar a assistir a l'escola sense el

vel musulmà (també anomenat hijab). La polèmica mediàtica va ser encesa per la decisió de les autoritats catalanes de permetre la seva assistència a les aules amb el vel, fent prevaldre el dret a l'educació per sobre de tota la resta. *La Vanguardia* (03/10/07) li dedica la foto principal:

Shaima, coberta amb vel islàmic, torna a l'escola. La nena, de 8 anys, va acudir al centre Annexa de Girona després de l'ordre d'Educació d'escolaritzar-la.

En la mateixa data, El Periódico publica una foto petita, un primer pla de la cara de la nena, amb el text següent: *Shaima torna a classe amb mocador i el cas obre un debat en el Govern.*

Una altra dona d'origen marroquí va ocupar portades l'1 de febrer de 2008. Najat el Hachmi va obtenir el principal reconeixement de la literatura catalana i la premsa ho va considerar l'esdeveniment del dia, almenys a nivell gràfic (ADN i El Periódico ho van incloure com a foto principal). En revisar els titulars, ens van sorgir preguntes relacionades amb l'èmfasi que la premsa va donar al fet que l'escriptora fos nascuda al Marroc.

4.5 Una qüestió d'identitat

Considerem que el cas de Najat el Hachmi ofereix bons inputs per analitzar temes com la identitat. Crida l'atenció que en la majoria de les entrevistes que li fan, després de guanyar el Premi Ramon Llull, màxim reconeixement de la literatura catalana, les preguntes busquen ressaltar el seu origen marroquí, malgrat que ella repeteix una vegada i una altra que no es considera immigrant, sinó catalana, tema que ja aborda en la seva primera obra, que a més es titula *Jo també sóc catalana*. La premsa també transmet el desig de l'escriptora de no ser convertida en un símbol de la integració vinculada a la immigració.

No obstant això, la mateixa premsa, en alguns moments, recupera aquesta escriptora com una autòctona, i en parla com *l'autora de Vic (...) una catalana que va néixer el 1979 a Nador (Marroc)* (*El Periódico*, 01/02/08); *una catalana nascuda al Marroc* (*El Periódico*, 02/02/08) i *com l'escriptora catalana* (*El Periódico*, 13/04/08). A continuació, seleccionem algunes frases dels articles, així com

els titulars, apareguts l'1 de febrer de 2008 en els quatre diaris analitzats.

En el cas d'ADN, en un sol article (de 1.007 paraules) trobem 10 referències que l'escriptora és d'origen estranger; a El Periódico, en dos articles observem 13 referències similars; a La Vanguardia, 6, i a 20 minutos, 3; aquests dos últims amb un article sobre el tema, cadascun:

20 minutos

- Una escriptora d'origen marroquí guanya el Ramon Llull (titular a la portada)
- Nascuda a Nador i criada a Vic, encara que ara viu a Granollers...
- L'escriptora, d'origen marroquí Najat El Hachmi, que porta a Catalunya 20 dels seus 28 años...

El Periódico

- Najat el Hachmi va arribar a Catalunya als vuit anys, parla en amazic amb els seus pares i en català amb el seu fill. La seva obra *L'últim patriarca* passa comptes amb la tirania paterna (text de la portada)
- Najat el Hachmi, una catalana que va néixer el 1979 a Nador (Marroc) i viu des dels vuit anys a Vic...
 - ... té el DNI espanyol des de fa un any i mig.
 - Una immigrant marroquina guanya el premi més gran de novel·la en català (titular de l'article)

ADN

- Una autora desconeguda, d'origen marroquí... (titular secundari)
- ... Va arribar a Catalunya amb tot just vuit anys gràcies al reagrupament familiar, que va permetre al seu pare reunir la seva família de nou a Vic.
- El Hachmi, amb la nacionalitat espanyola des de fa any i mig, està separada i té un fill de vuit anys, Rida.
- Una escriptora entre dos mons paral·lels (titular secundari)

La Vanguardia

- Un Llull amb accent marroquí (titular d'article)
- ... l'escriptora d'origen marroquí -i, des de fa poc més d'un any, de nacionalitat espanyola...
- El Llull recau per primera vegada en una autora d'origen magribí
- ...des de fa un any i mig ha recuperat el cognom de la seva mare, Buhhu. Des d'aleshores té també la nacionalitat espanyola.

NOUvingudes

5. Dones bolivianes: les 'nouvingudes'

Les estadístiques oficials indiquen que entre 2006 i 2007 la població boliviana immigrada a Catalunya va créixer notablement. Com abans assenyalàvem, hi va tenir molt a veure l'entrada en vigor del visat d'ingrés al territori europeu per a persones amb nacionalitat boliviana.

Precisament, aquest va ser el tema que va concentrar l'atenció de la premsa –en l'àmbit estatal– durant els dies previs a la imposició del visat, l'1 d'abril de 2007. Per aquest motiu seleccionem la conjuntura esmentada per a aquesta anàlisi, partint de la hipòtesi que les dones serien invisibles, partint de l'ús permanent del genèric masculí bolivians en la redacció dels articles.

La portada d'*El Periódico*, el 30 de març de 2007, és la més representativa: destaca l'ingrés «massiu» de bolivians/anes i ressalta la dada del cens, que assenjala que la població boliviana es va multiplicar per més de 100. Encara que això ho deduïm després de re-

visar tota la plana, ja que el titular "Des de gener 15.000 cada mes" no especifica si es refereix a persones.

En aquesta edició trobem un especial de dues pàgines com a tema del dia (que inclou un periodista com a enviat especial a Bolívia), i en destaquem el paràgraf següent:

Un mínim de 200.000 bolivians s'han instal·lat en els últims tres anys a Espanya després de la profunda crisi en la qual havia caigut el país andí. L'INE en tenia registrats 2.217 l'1 de gener de 2000 i sis anys després eren ja 140.000.¹² Encara que no hi ha dades oficials, les estimacions fetes a partir de les arribades a Barajas situen la població actual en aquest mínim de 200.000.

Per la seva banda, *La Vanguardia*, el 27 de març de 2007, anuncia:

El Govern confirma que entren per Barajas una mitjana de 530 bolivians al dia

L'1 d'abril, *El Periódico* confirma:

El visat converteix els bolivians en la segona comunitat llatina. Els emigrants del país andí, arribats en massa des d'octubre, igualen en nombre els colombians. Familiars de viatgers de l'últim vol abans que calgués el paper viuen hores de tensió a Barajas

En revisar els articles que els diaris analitzats van publicar sobre aquest tema, trobem que les dones bolivianes apareixen principalment a les

fotografies. Criden l'atenció dues fotografies en particular, que permeten analitzar diversos aspectes de l'ús de la imatge femenina en certs discursos: en una, la dona plora en el retrobament amb el seu fill; en l'altra, probablement la vestimenta va pesar més a l'hora de fer la fotografia, ja que les dones apareixen d'esquena.

També constatem que, en general, les dones bolivianes van ser presentades com a mare, filla, germana o familiar d'algú que, en aquest cas, resideix o desitja ingressar a territori espanyol, amb la qual cosa confirmem l'ús d'estereotips tradicionals de gènere. Aquestes frases ho certifiquen:

*Prisa no veu els seus pares des de 2005. El pare treballa de missatger. La mare cuida ancians i fa tasques de neteja. Aquest és, segons el diari *La Razón de Santa Cruz*, el gran «somni espanyol» que els empeny a viatjar com sigui. (La Vanguardia 31/03/07)*

¹² La lletra negra va per compte nostra.

5.1 El 'creuer pastera'

Probablement, el cas del 'creuer pastera' –així el va batejar la premsa– va ser el que va alertar els mitjans de comunicació sobre l'ingrés de bolivians i bolivianes a l'Estat espanyol. Es tracta del creuer Sinfonia (que va partir del Brasil el 13 de març, amb destí final a Itàlia) i el 27 va arribar al port de Cadis, on es va impedir el desembarcament de 86 persones de nacionalitat boliviana, argumentant la «sospita» que pretenien ingressar irregularment a territori espanyol.

En aquell moment, les autoritats espanyoles van assenyalar que els/les viatgers/eres bolivians/anes «no disposaven de la documentació necessària», malgrat que en aquell moment encara no es necessitava un visat per a l'ingrés. El drama dels familiars d'aquests/estes viatgers/eres va tenir ressò a la premsa, que durant dies va seguir el recorregut del creuer, que prèviament havia atracat a les Canàries i posteriorment a València.

En el port valencià, les autoritats espanyoles van decidir deportar la majoria d'aquestes persones (quatre van ser traslladades a l'aeroport, ja que portaven bitllets d'avió per al trajecte París-Rio de Janeiro). Cal ressaltar que només *La Vanguardia* (28/03/07) va especificar que d'aquests 82 passatgers deportats, 50 eren dones i 36, homes.

A més de mostrar-les en alguna fotografia –també plorant perquè no s'havien pogut retrobar amb els seus familiars–, la premsa va recollir alguns testimonis de dones bolivianes que esperaven notícies en el port valencià. En destaquem algunes frases:

Miriam Clara va omplir ahir de llàgrimes el moll del port de València en el qual durant 10 hores va romandre atracat el creuer 'Sinfonia'. Reclinat en una de les baranes de coberta, sense poder sortir de la seva presó d'or, el seu gendre, el bolivià José Luis Casia, li cridava a pulmó que, almenys, li mostrés una fotografia del seu fill Álex. «Fillet no te l'he portat, si jo pensava portar-te a casa amb ell».
(El Periódico 29/03/07)

Miriam Claros, una mujer boliviana que confiaba en el milagro, se desesperó. Había llegado desde Alicante, acompañada de otros familiares, con la ilusión de ver bajar del buque a su yerno. (La Vanguardia 29/03/07)

БВЕИДВЕГГЗЕГ

6. Dones marroquines i l'afany de treure'ls el vel

El **mocador musulmà** és el símbol a través del qual la premsa identifica les dones marroquines a l'Estat espanyol. Quant a la premsa catalana, la nostra anàlisi de text i d'imatges també l'assenyala. Si bé el mocador no només l'utilitzen les dones marroquines, sinó també les musulmanes d'altres nacionalitats, la imatge de les dones amb el vel és recurrent a la premsa per parlar no només del món àrab, sinó també del fenomen migratori en general.

Són diverses les històries relacionades amb l'ús del vel a les aules que han originat polèmiques en els mitjans de comunicació de l'Estat espanyol durant els últims anys. En el període que hem analitzat destaca el cas de Shaima, una estudiant de Girona que es negava a assistir a l'escola sense el vel i, davant la negativa de l'establiment d'acceptar-la –argument que el reglament intern prohibia–, va passar una setmana sense anar a classe.

El 2 d'octubre de 2007 la premsa publicava la decisió de la Conselleria d'Educació que obligava l'escola a readmetre l'estudiant. L'endemà els mitjans de comunicació mostraven la nena –La Vanguardia va difuminar-ne la cara; *20 minutos* i *El Periódico* la van mostrar de cara i ADN va optar per fotografiar-la d'esquena– tornant a classe.

Durant els dies següents els mitjans en va parlar molt i hi va haver diversos enfocaments sobre el tema, encara que considerem que el rerefons era similar quant al tractament informatiu: més que un debat sobre educació o sobre el dret a aquesta, es va parlar de religió i, especialment, de la «integració» (o no) de les persones immigrades. En la majoria dels articles es va plantejar el «retrocés» que la decisió de les autoritats significava per a la societat autòctona, quant al mocador com a símbol religiós, cultural i sexista.

Una mostra d'això va ser la proliferació d'estudis que la premsa va fer per demostrar que la majoria de la població –no s'especifica d'on– no està d'acord amb l'ús del vel a les aules. També crida l'atenció l'extensa atenció que la premsa va donar a aquest tema; *El Periódico* va publicar notícies durant gairebé un mes, i *La Vanguardia*, durant prop de dues setmanes. Aquests són alguns titulars i frases dels articles:

- *Obliguen a admetre una alumna vetada per portar un mocador islàmic (20 minutos 02/10/07)*

- *Torna a l'escola la nena amb el mocador islàmic*
- *L'alumna és molt religiosa i demanava anar coberta a classe. Els pares estaven decidits a emportar-se-la al Marroc.*
- *La mare de la nena, que ahir es va entrevistar amb el director del centre, va assegurar que La Conselleria d'Educació de la Generalitat ha obligat el centre a readmetre-la fent prevaler el dret d'escolarització de la nena marroquina, que no ha volgut deixar d'usar el 'hijab'. (ADN 03/10/07)*

En l'edició del 3 d'octubre de 2007 *El Periódico* inclouïa una foto de la nena al costat del seu pare, i en el text, una entrevista amb ella i alguns comentaris de la seva mare, la qual és «sancionada» per qui redacta la notícia:

*Noama, la mare de la nena, que no es va deixar fotografiar encara que sí que es va prestar que es captessin imatges de la seva filla...
La dona, que també es cobria amb el mocador islàmic...*

A l'article, el president del Partit Popular a Catalunya, assenyalava: «Si l'escola té unes normes, és bo que tots els nens les compleixin. Avui és el vel, però demà pot ser una altra cosa».

Aquest *una altra cosa* permet moltes interpretacions, però en aquest punt ens permetrem la llicència d'apuntar al discurs hegemònic i recordar les vinculacions que permanentment es fan, des de diverses esferes, entre el món àrab i el terrorisme, i com les dones àrabs són convertides en l'objectiu a «salvar».

El 4 d'octubre El Periódico insistia en el debat sobre l'ús del vel a les aules en un article titulat La deriva conservadora estén l'ús del 'hijab' a tot el món islàmic, que incloïa el gràfic següent:

En general, aquest va ser el corrent que va marcar el discurs informatiu respecte al que va passar a Girona. I coincidim amb Alicia Reigada quan afirma:

El mocador és l'objecte simbòlic sobre el qual es construeix aquesta polarització entre un Occident democràtic, progressista i modern, en el qual regna la igualtat entre els sexes, i un Orient dictatorial, endarrerit i tradicional basat en l'opressió de les dones.¹³

¹³ Reigada, 2004

OPINIONS

7. Les opinions

El que va passar a Girona, respecte l'ús del vel a les aules, va omplir moltes pàgines de diaris, i pel que fa a la nostra anàlisi, va ser el tema sobre el qual es van escriure més articles, en els quatre diaris revisats, i sobre el qual més editorials i opinions van aparèixer. A El Periódico i La Vanguardia, la meitat dels articles publicats (7 i 6, respectivament) sobre aquesta conjuntura, van ser d'opinió. D'entre els gratuïts, només 20 minuts va incloure una opinió (03/10/07), de la qual destaquem:

Obligar a l'escola a acceptar que el porti (el vel) és la manera d'integrar-la en una societat que busca la paritat i l'equitat entre homes i dones? No és l'escola pública un espai laic al nostre país? Si una nena no vol anar a l'escola "per voluntat pròpia" la hi deixarem?

Volem cridar l'atenció sobre aquests espais d'opinió, en els quals cada diari compta amb diverses persones col·laboradores, que solen ser escriptors/ores o persones amb algun reconeixement en el seu àmbit. Aquestes opinions, en general, segueixen la tendència ideològica del diari. Normal-

ment, aquestes veus es presenten com a *progressistes*, perquè pretenen guiar l'opinió pública. Però no és el que hem observat, ja que en el rerefons de diversos d'aquests discursos hi detectem alguns trets d'aquest nou i subtil racisme.

També observem que la forma de presentar certes opinions (col·locant-ne dues sobre el mateix tema a la mateixa pàgina, amb tendències contràries) busca la confrontació. És el que observem a l'edició del 4 d'octubre de 2007 d'*El Periódico*, a la pàgina titulada *El mocador islàmic a l'escola*. A la meitat esquerra Pilar Rahola hi escriu un article titulat *De bombera a piròmana*; i a l'altre costat, Dolors Bramon titula *Vel sí, vel no*. Totes dues apareixen diverses vegades per opinar sobre el cas del vel a l'escola de Girona.

Al centre de la pàgina hi col·loquen un dibuix titulat *La polèmica pel 'hijab'*, amb els perfils enfrontats d'una nena de cabells rossos i ulls blaus, i una altra amb els cabells i els ulls negres; totes dues amb el cap cobert. Llavors, ens preguntem, és aquesta la manera més respectuosa i enriquidora de debatre sobre integració, cultura i/o educació?

8. Sobre la premsa gratuïta

8. Sobre la premsa gratuïta

Quan vam decidir d'analitzar la premsa gratuïta, vam partir de molts supòsits. Ja en el processament de les dades vam observar que pot existir una relació entre el nombre de pàgines del diari –reduït en comparació amb els de pagament– i la disponibilitat per incloure formats que exigeixen més espai i preparació, com entrevistes i reportatges.

Només per tenir-ho en compte, els diaris de referència com *El Periódico* i *La Vanguardia* publiquen entre 56 i 84 pàgines diàriament, mentre que els dos gratuïts tenen entre 18 i 20 pàgines, i a més no es publiquen els caps de setmana. De tota manera, sí que trobem un article d'opinió a l'edició del 3 de febrer de 2007 de 20 minuts respecte al cas de Shaima.

Si comparem entre els dos diaris analitzats, observem que encara que aquest tipus de premsa contingui un promig considerablement menor de pàgines publicades diàriament, en comparació amb la premsa de referència, el tractament informatiu no ofereix diferències significatives. Es cert que els

articles acostumen a ser breus, però no ens atrevim a dir que això condicioni un millor o pitjor tractament periodístic.

Durant l'anàlisi vam trobar que El Periódico i La Vanguardia Van produir més articles referents a dones marroquines (68 i 41, respectivament), mentre que els diaris gratuïts van publicar 21 (20 minutos) i 4 (ADN). Encara que a primera vista dona la sensació que la premsa gratuïta ofereix la informació 'encapsulada', és a dir, com a notícies breus, hem comprovat que una bona part dels articles sobre dones immigrades van ser presentats com a notícia principal o secundària.

Només en un cas trobem un article en format opinió, el qual s'emmarca en la polèmica per l'ús del vel. I quant a reportatges i entrevistes, no en trobem cap, ni a ADN ni a 20 minutos. Segurament això sí que té vinculació amb el nombre reduït de pàgines que publiquen.

Quant als temes, seguint la pista d'aquells que ens interessin per a la nostra anàlisi, observem que, amb alguna excepció, aquest tipus de premsa només va donar cobertura a fets relacionats amb la violència de gènere i amb la immigració.

Hem trobat que en el cas del diari 20 minutos, el tema des del qual es va visibilitzar les dones bolivianes va ser la violència de gènere (5 articles d'un total de 9 ADB trobats). Quant als ADM, si es palès l'enfocament de succès amb el qual es construeix la notícia, especialment en cas d'accidents i delictes (el cas d'una nena ofegada, quatre casos de dones assassi-

nades per violència masclista, la detenció d'una parella per subministrament de droga al seu fill, una detenció vinculada amb els atemptats de l'11 de març de 2004 a Madrid, entre altres). A l'ADN, en relació a ADM, només trobem tres articles relacionats amb l'ús del vel a l'aula –el cas a Girona– i un sobre l'escriptora El Hachmi.

Un altre d'aquests supòsits ens va portar a pensar que la majoria dels articles que es publicava en aquests diaris provenia d'agències de notícies, la qual cosa fa que la mateixa notícia –quant a enfocament, format i text– es repeteixi en diversos mitjans. Però no va ser així. Només per posar-ne un exemple, en el cas d'ADN, dels 5 ADB, només un correspon a una notícia d'agència. La resta d'informacions va ser coberta per redactors de la plantilla d'aquest diari.

(20 minutos 30/11/07)

(ADN 12/06/07)

CONCLUSIONS

9. Conclusions i recomanacions

Per a les reflexions finals, coincidim amb Mary Nash¹⁴ quan afirma: "La manera de nomenar a les persones és decisiva en la invocació identitària i la seva percepció popular, i els mitjans han estat crucials en el discurs que actualment s'usa per parlar sobre immigració".

Precisament per això i per molts altres motius és clau que el tractament informatiu relacionat amb la migració sigui respectuós, reconegui les diferències, visibilitzi els protagonistes reals i transmeti les seves veus; i tot això s'ha de fer en clau de gènere, reconeixent la situació i les necessitats diferenciades entre dones i homes, i visibilitzant les seves aportacions com a ciutadanes i ciutadans.

El contrari al que acabem d'esmentar apunta cap a aquest nou racisme, del qual parla Van Dijk. A diferència del racisme tradicional, aquesta nova expressió no considera les minories inferiors des del punt de vista biològic, sinó des del cultural, atorgant-li un matís negatiu al fet de ser "diferents" - precisament el que reivindicuem és el reconeixement positiu d'aquestes diferències; - a més, pretén

¹⁴ Nash, M. (2005a)

ser democràtic, respectable i, per tant, nega que sigui racisme.

La premsa ha de tenir en compte aquests aspectes, i per això són molts els recursos que des d'espais diversos s'han elaborat, quant a guies d'estil i manuals de bones pràctiques, útils per als qui estan involucrats en el tractament informatiu d'aquesta temàtica. A continuació incloem algunes propostes.

Podem afirmar que la premsa catalana té encara molts prejudicis per superar i altres barreres per enderrocar per tal de reconèixer millor les dones com a subjectes actius en el fenomen immigratori.

La bona notícia és que permanentment a Catalunya es duen a terme esdeveniments i es difonen materials per millorar el treball periodístic. La pregunta que queda pendent és: Participen en aquests esdeveniments les persones involucrades en la jornada periodística; les i els periodistes de les àrees socials, des de les quals es dona cobertura al tema de la immigració?

Quant a la premsa gratuïta, reconeixem el seu abast i considerem que és un mitjà amb molt potencial per a la informació i sensibilització de la població respecte a temes relacionats amb la immigració.

Pensem que la qualitat, més enllà de l'espai i la quantitat de personal disponible, té a veure amb la sensibilitat del o la periodista, amb la seva ètica professional i amb la importància que es dóna a certs temes en la planificació de la jornada diària; tot això incideix

en l'interès per cercar les fonts i l'enfocament adequat.

Considerem que aquest acostament a la premsa catalana ens brinda pistes per seguir el recorregut que ens espera amb el programa VEU DONA SUD. En el camí ja hem començat a trobar-nos amb dones immigrades, com les que van participar en el Curs de Fotoperiodisme. Són precisament les seves fotografies les que van incloure en aquest document.

La nostra pretensió és arribar també als qui desenvolupen la tasca periodística, i acostar-los cap al moviment associatiu de dones i homes immigrades a Catalunya.

ΕΙΓΓΥΪΟΣ

Enllaços útils

Observatoris sobre migració

www.migracat.cat

(Observatori de la Immigració a Catalunya)

www.migracom.com

(Observatori i Grup d'Investigació sobre Migració i

Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona)

www.mugak.eu/gunea/obsmedios

(Centre d'Estudis i Documentació sobre Racisme i Xenofòbia de SOS Racisme/SOS Arrazakeria)

www.inmigradas.org

Observatori de les dones inmigrades

www.observatoridelesdones.org

(Observatori de les dones en els mitjans de comunicació)

Comunicació alternativa amb perspectiva de gènere

www.mujaeresperiodistas.net

(Xarxa Europea de Dones Periodistes)

www.adpc.cat

(Associació de Dones Periodistes)

www.cimacnoticias.com

(Periodisme amb perspectiva de gènere)

www.artemisanoticias.com.ar

(Periodisme de gènere per a dones i homes)

www.nodo50.org/ameco

(Agència de notícies. Informació per a la igualtat)

Espais

www.cac.cat

(Consell de l'Audiovisual de Catalunya)

www.ub.es/multigen/multigen/menu.htm

(Grup de Recerca Consolidat de Multiculturalisme i Gènere)

giim.wordpress.com/category/articulos-giim/

(Grup Interdisciplinari d'Investigador@s Migrants)

www.olmcm.org/

(Promou la representació de les minories ètniques en els mitjans)

Recursos deontològics

En els següents enllaços trobaran manuals d'estil i diverses guies d'estil i recomanacions per al tractament informatiu sobre la immigració.

www.periodistes.org

(Col·legi de Periodistes de Catalunya)

www.consensosocial.org

(Consens social sobre migracions - Document sobre els mitjans de comunicació davant la immigració)

Inmigración y medios de comunicación

(Manual recopilatori de bones pràctiques periodístiques) Enllaç directe al document

Manual de estilo periodístico

(Foro de la Inmigración - Euskadi)

Nous materials

Eines per a la diversitat (Material produïdo per la Unió Europea de Radiodifusió)

Més informació: Col·legi de Periodistes de Catalunya

Manual sobre comunicació i immigració. Varis autors i autores. Editorial Gakoa Liburuak/San Sebastián, 2008

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia

- ABELLA, Carlos Manuel (2007) La aparición de los discursos sobre el multiculturalismo en España: el debate del velo en la prensa escrita. Artículo en Athenea Digital Nº 11.
- BACH, M., ALTÉS, E., GALLEGÓ, J., PLUJÁ, M., y PUIG, M. (2000) El sexo de la noticia. Reflexiones sobre el género en la información y recomendaciones de estilo. Editorial Icaria, Barcelona.
- BAÑÓN, A. M. (2002) Discurso e inmigración. Propuestas para el análisis de un debate social. Universidad de Murcia.
- BERNÁRDEZ, Asunción (directora) (2007) Mujeres inmigrantes en España. Representaciones en la información y percepción social. Editorial Fragua, Madrid.
- CHICHAB, Souhail (2006) De una comunicación sobre los inmigrantes hacia una comunicación de los inmigrantes. Ponencia en la VI Jornadas de Codesarrollo: ONGs, migraciones y desarrollo: por una comunicación de ida y vuelta. Organizadas por Pagesos Solidaris, 10 y 11 de noviembre de 2006, Barcelona.
- DIJK, T.A. Van (1997) Racismo y análisis crítico de los medios. Paidós, Barcelona.
- DIJK, T.A. Van (2005) Nuevo racismo y noticias. Un enfoque discursivo, en NASH, M., TELLO, R., BENACH, N. (eds.), Inmigración, género y espacios urbanos. Los retos de la diversidad. Bellaterra, Barcelona.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (2003) Presència i imatges del Sud als informatius de les televisions de Catalunya.
- FUNDESO (2007) Abre Los ojos. Begiak zabal itzazu. Mujeres en sociedades musulmanas, mitos y realidades. Fundeso Euskadi, Bilbo.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2009) Un pacte per viure junts i juntes. Pacte Nacional per a la Immigració. Barcelona (publicació no impresa) www.gencat.cat/dasc/pni.
- GIFREU, CORBELLA, AUBIA y SUÁREZ (2006) Els noticiaris televisius i l'accés a la agenda pública dels temes de la immigració. Quaderns del CAC Nº 23-24 Tema monogràfic: Televisió i immigració. Setembre 2005 – Abril 2006. Consell de l'Audiovisual de Catalunya.
- GONZÁLEZ, Janeth (2004) La immigració a debat: diversitat y mitjans de comunicació. Debats 5. Fundació Jaume Bofill.
- GRANADOS, Antolín (2004) El tratamiento de la inmigración marroquí en la prensa española. En LÓPEZ, B. y BERRIANE, M.: Atlas de la inmigración marroquí en España. Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos – Universidad Autónoma de Madrid.
- IGARTUA, J.J., MUÑIZ, C. (eds.) (2007) Medios de comunicación, inmigración y sociedad. Ediciones Universidad de Salamanca.
- LAGARDE, Marcela (1994) Género e identidades. Fundetec – UNICEF
- LORITE, N., BLANCO, J.M. (2002) La investigación sobre el tratamiento de la inmigración en los medios de comunicación desde la universidad: propuestas del MIGRACOM. Qua-

- derns del CAC Nº 12. Enero-Abril 2002. Consell de l'Audiovisual de Catalunya.
- MIGRACOM (2006) Tratamiento informativo de la inmigración en España.
- MOORE, Henrietta L. (2004) Antropología y feminismo. Ediciones Cátedra, Madrid
- MUÑIZ C., IGARTUA J.J. (2004) Encuadres noticiosos e inmigración. Un análisis de contenido de la prensa y televisión españolas. ZER, 16, 87-104
- NASH, Mary (2007) Repensar las representaciones mediáticas de las mujeres inmigrantes. Quaderns de la Mediterrània. Barcelona
- NASH, Mary (2005a) Inmigrantes en nuestro espejo. Inmigración y discurso periodístico en la prensa española. Icaria. Págs. 130-155
- NASH, Mary (2005b) La doble alteridad en la comunidad imaginada de las mujeres inmigrantes, en NASH, M., BENACH N., y TELLO, R., eds., Inmigración, género y espacios urbanos. Bellaterra, Barcelona.
- NASH, Mary (2001) Diversidad, multiculturalismos e identidades: perspectivas de género, en NASH, M. y MARRE, D. (eds.), Multiculturalismos y género. Un estudio interdisciplinar. Barcelona, Bellaterra.
- NASH, Mary (2000) Construcción social de la mujer extranjera, en ROQUE, Mª A. (dir.), Mujer y migración en el Mediterráneo occidental, Barcelona, Icaria.
- RAMÍREZ, Angels (1998) Migraciones, género e Islam. Mujeres marroquíes en España. Agencia Española de Cooperación Internacional, Madrid.
- REIGADA, Alicia (2004) Barreras culturales y barreras de género: la construcción de la Otridad a través de la prensa. Artículo en internet. Grupo de Investigación en Comunicación y Cultura (GICC). Universidad de Sevilla.
- RETIS, Jessica (2006a) Artículo: Tendencias en la representación de los inmigrantes latinoamericanos en la prensa nacional española. Colombianos, ecuatorianos, argentinos: ¿iguales o diferentes? Instituto Universitario de Investigación Ortega y Gasset.
- RETIS, Jessica (2006b) Tesis Doctoral "El discurso público sobre la inmigración extracomunitaria en España. Análisis de la construcción de las imágenes de los inmigrantes latinoamericanos en la prensa de referencia". Instituto Universitario de Investigación Ortega y Gasset. Universidad Complutense de Madrid.
- RODRÍGUEZ, Estela (2005) Mujeres inmigradas y medios de comunicación. Movimientos sociales en búsqueda de una representación propia, en CHECA Y OLMOS, Francisco (ed.), Mujeres en el camino. El fenómeno de la migración femenina en España. Icaria, Barcelona.
- ROMERO, Carmen (2007) El exotismo de los cuerpos y la fetichización de la mirada en la producción de las 'mujeres inmigrantes' como 'otras', en SÁNCHEZ, Mª J., REIGADA, Alicia (coordinadoras), Crítica feminista y comunicación. Comunicación Social ediciones y publicaciones, Sevilla.
- SOLÉ, C., PARELLA, S., ALARCÓN, A., BERGALLI V., GIBERT F. (2000) El impacto de la inmigración en la sociedad receptora, en Reis Nº 90 Abril-junio.
- SOROLLA, José (2002) El tractament informatiu de la immigració a Catalunya. Quaderns del CAC Nº 12. Enero-Abril 2002. Consell de l'Audiovisual de Catalunya.
- TELLO, R., BENACH N., NASH, M (eds.) (2008) Intersticios. Contactos Interculturales, género y dinámicas identitarias en Barcelona. Barcelona, Bellaterra.
- VILLATORO, Vincenç (2002) Els mitjans de comunicació davant la immigració. La responsabilitat d'informar, la responsabilitat de conviure. Quaderns del CAC Nº 12. Enero-Abril 2002. Consell de l'Audiovisual de Catalunya.